

FİLOZOF ARİSTOTELES'İN DÜŞÜNCESİNE GÖRE KÜLLÎ İLKELER HAKKINDA İSKENDER AFRODİSİ'NİN MAKALESİ¹-1

Alexander of Aphrodisias (İskender Afrodisi)

Çev: Kamil Sarıtaş* Hasan Tanrıverdi**

İskender dedi ki; dikkatli bir araştırma yaptım, bu araştırma senin sorduğun soruya cevap olarak yazmış olduğum meselerin açık bir eleştirisine dayanmaktadır. Senin de bildiğin gibi bu konudaki güçlük başkaları için de geçerlidir. Bu risalede görüşümü ortaya koymaktan ve Aritoteles'in düşüncesine göre ilkelerle ilgili teorimi tespit ederken kastettiğim şeyleri mümkün olduğu kadarıyla risale kapsamına dahil etmekten çekinmedim. Zira sen bu konunun ehlisin.

Bu nedenle söylerim ki; bana göre bu tür şeyleri açıklamanın en iyi yolu apaçık, belirgin, iyi bilinen şeylere yol açan ve zorunlu olarak onlara uygun olan ilkeleri göstermektir. Bu konuda burhanî delillerin kullanılması mümkün değildir. Çünkü burhan şeylerden ve nedenlerden daha önceliklidir. Öyle ki ilk ilkeleri önceleyen ne herhangi bir şey ne de onların herhangi bir nedeni vardır.

Bilinmesi istenilen şeyler şunlardır: İlk neden (el-'İllet'ül Ūlâ, First Cause) nedir? Onun filli nedir? Onun tarafından hareket ettirilen cisim hangi tarz hareketle hareket eder? Dairesel cisim niçin bir çok farklı harekete sahiptir? Bu cisimlerin hareketlerinden dolayı ay-altı alemde oluşan şeylere gelince, onlar herhangi bir irade veya bilgi ile mi oluşturulmuşlardır? Bu

¹ Bu çeviri, İskender'in Abdurrahman Bedevî'nin *Aristû inde'l-Arab* adlı eserinde yayımladığı "*Makaletü'l-İskenderi'l-Afrudîsî fi'l-Kavli fi Mebâdii'l-Küllî bi Hasbi Ra'yi Aristûtâlîs el-Feylasûfi*" adlı makalesinin tercümesidir. Tercüme yapıldığında Charles Genequand'ın "*Alexander of Aphrodisias on the Cosmos*" adlı eserinde Arapçasını ve İngilizcesini beraber yayımladığı "*Mabâdî*" adlı makalesinden de yararlanılmıştır. Bkz. Afrodîsî, İskender, "*Mebâdii'l-Küll*," Ed. A. Bedevî, *Aristû Inde'l-Arab*, Kahire 1947. ss. 253-263.; Of Aphrodisias, Alexander, *Mabâdî*, Trans.; Charles Genequand "*Alexander of Aphrodisias on the Cosmos*" Ed. H. Daiber and D. Pingree, *Islamic Philosophy, Theology and Science*" v. XLIV, Brill, Leiden-Boston-Köln 2001. pp. 42-77.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi ABD Öğretim Üyesi

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi ABD Öğretim Üyesi

konuda Aristoteles'in düşüncesi bağlamında düşündüğüm teorilerin aşığıdaki gibi formüle edilmesi mümkündür.

Her doğal cisim tabi olarak kendi zatıyla hareket eder. –Bu sebeple cismin zatında mevcut olan hareketin ilke ve nedeni kendi zatıyla hareket etmesidir. - Her doğal cisim kendi zatında bir hareket ilkesine sahiptir, yani tabii olarak bulunur.

Doğal olarak kendi zatıyla hareket eden herşey ya nefis sahibidir ya da değildir. Hareket eden herşey bir şeye doğru iştiyakla (impulse) hareket eder ve bunu kendine özgü kemalini korumak için yapar. Öyle ki kendi doğasıyla hareket eden hiçbir şey değersiz değildir. İlahi olduğu, oluşmadığı ve bozulmadığı delillerle gösterilen ve bir yörüngede hareket eden bu cisim, aynı zamanda doğal bir cisimdir ve onun hareketi kendi doğasından kaynaklanır. Bu yüzden bu cismin bu şekilde bir şeye doğru iştiyakla hareket ettiğini kabul etmek zorundayız.

Nefis sahibi olmayan cisimlere gelince, onların iştiyakı kendilerinden kaynaklanan doğal harekete doğrudur. Onların doğasından kaynaklanan bu iştiyak kendilerine uygun ve doğal hareketlerinin nedeni olan şeye doğru meyildir. Bunun için her cisim kendisine uygun olan doğal mekana doğru hareket eder, oraya yerleşir yerleşmez de kendisine özgü olan yetkinliğe ulaşır.

Nefsi olmayan cisimlerden daha mükemmel olan doğal cisimler, - nefis sahibi olan cisimleri kastediyorum,- bir mekanda kendi nefisleri tarafından hareket ettirilirlir. İştiyaktan doğan bu cisimlerin hareketi belli bir şehvetten (desire) meydana gelir. Bu şehvet, arzu (appetite), öfke (passion) ve irade (will) diye isimlendirilen kısımlara ayrılır. Uzayda hareket eden nefis sahibi varlıkların hareketinin başlaması bizzat bunlardan birisi sayesinde gerçekleşir.

İlahi cisimlerin (el-cismü'l-ilâhiyyi=divine body) tamamı nefis sahibidir. Çünkü ilahi cisim cisimlerin en faziletlisidir ve cisimlerin en faziletlisinden daha faziletli bir cisim olamaz. Öyle ki nefisi sahibi olmayan tüm cisimlerden daha faziletli olan nefis sahibi bir cisim vardır. Bu nedenle nefis sahibi olmayan cisim en faziletli cisim olamaz. Nefis sahibi olan cismin daha faziletli cisim olması gereklidir. Buna göre nefis sahibi cisim en faziletli cisim olmalıdır. Çünkü her cisim ya nefis sahibidir ya da değildir.

Dairesel cismin bütün cisimlerin en faziletli olması şu gerçek göstermektedir ki, o bozulmaz, bütün hareketleri önceleyen bir hareketle hareket eder ve aynı zamanda ezeli ve düzenli olarak hareket eder.

Bu cismin hareketinin nedeni belli bir şehvettir, fakat öfke ve arzu bu cismin tabiatında bulunmamaktadır. Bu ilahi cisim edilgin değildir, ancak arzu ve öfke edilgindir.

İlahi cisimlerin nefisleri maddi şeylerde var olan nefislerin herhangi biri gibi değildir. Bu nedenle daha mükemmel kuvvelere sahip olan cisimlerin daha az yetkin kuvvelere sahip olan cisimlerden daha öncelikli olması zorunludur. Çünkü daha az kemale sahip olan kuvvelerin en mükemmel kuvvelerden biri olması ve varlığını muhafaza etmesi mümkün değildir.

İlahi olmayan cisimlerin herbirinde irade bulunur, ancak iradeyle birlikte öfke ve arzu da bulunur. İlahi şeylerin nefislerine gelince, onlarda daha az yetkinliğe sahip olan kuvvelerden herhangi birisi bulunamaz. Ayrıca ilahi nefislere sahip olan şeyler kendi varlığını devam ettirmede cisimlerin varlığını devam ettirmek için muhtaç olduğu şeylerin hiçbirine muhtaç değildir.

Söylediklerimizden şu sonuç ortaya çıkar ki; şehvet iradeyle olur; hakiki (true) faziletli irade ise iyilik sevgisidir. Öyle ki, mutlak anlamda irade sadece iyilik sevgisi veya iyi olduğu zannedilen şeyin sevgisidir. İyilik sevgisi olan hakiki irade ise tek olan Allah'ta bulur.

Aristoteles'e göre, arzu edilen şey iyilik olduğu düşünülen şeydir. Şeylerden tercih edilen ve kabul edilen o şey, ilk iyiliktir (el-hayrül evvel). Buna göre bu ilahi cismin doğal hareketinin sebebi hakiki iyiliğe doğru olan iştiyaktır.

İlahi cisimlerdeki şehvet sadece akılla olur. İrade, edilgin kuvvelerden biri tarafından var olan herhangi bir kuvve değildir. Herşeyden önce bu kuvvelerden biri değildir. İlahi cisim akıl ve vehim tarafından tasavvur edilen şeye arzu duyan akıl tarafından algılanır. En faziletli şeye doğru olan arzu, akılla algılanan şeye tabidir ki; bunun nedeni en iyi şeye doğru iştiyak akıl tarafından algılanan şeylere (tasavvur edilen şeye) bağlıdır. Bu şeyler uygunluğu ve kendine özgünlüğü kazanmış şeylerdir.

Akıl tarafından algılandıklarından değil arzudan dolayı bu şekilde hareket ederler. Açıklandığı üzere akıl tarafından bir şeyin tasavvur edilmesi asla bir hareket sayılmaz.

Ezeli olarak akıl tarafından algılanan şeylerde aynı düşünce daha açıktır. Onlar akıl tarafından algılandıkları için hareket etmezler.

Yön ve yönetiminin sorumluluğu kendine özgü olan ve dairesel olarak hareket eden ilahi cisimlerin dairesel hareketinin sebebi bu (arzu)dur. Açıkladığımız gibi ilahi cisimlerin dairesel harekete doğru tabîi olarak meyletmesinden dolayı bu suret gibi bir sureti vardır.

İlahi cisim zorunlu olarak nefis ve akıl vasıtasıyla bu şekilde hareket eder. Çünkü bu nefis baştan beri bu (ilahi) cismin suretidir. Bir kimse ilahi cismin tabiatının nefisten başka bir şey olduğuna inanmamalıdır.

Ayrıca hayvanların ve mürekkep cisimlerin, onlar hayvan olduklarından dolayı, nefis dışında bir tabiatlarının var olduğunu düşünmek de gerekmez. Mürekkep şeyler ise nefis tarafından hareket ettirilen hareketten ziyade nefsi olmayan cisimlere özgü doğal bir harekete sahiptir. Diğer cisimlerden oluşmuş mürekkep cisimlerde genel olarak tek bir hareket tarzı vardır. Onlardan her biri -onları nefis sahibi yapan karışımından önce-kendi tabiatına özgü bir harekete sahiptir.

İlahi cisim basittir, eğer mürekkep olsaydı ezeli olamazdı, aynı şekilde onun hareketi de bir ve basittir. Asla nefis dışında başka bir tabiata sahip olmadığı gibi nefsin sebep olduğu hareket dışında tabîi bir harekete de sahip değildir.

İlahi cisim diğer basit cisimlerden üstündür. Onun tabiatı, basit bir cisim olmakla beraber nefis ve tabiat açısından tam bir yetkinliktedir. Bu yüzden bu nefis bir cismin sureti değildir. Çünkü bu cisim nefiste olan farklı hareketlere ihtiyaç duymaz. Kendi devamlılığını sağlamak için dışarıdan herhangi bir yardıma da muhtaç değildir. Kendine özgü olan nefis ve tabiatıyla hareket eden bu hareket, basit bir harekettir. Ve bu fiili sayesinde de kendine özgü olan yetkinliğini elde eder.

Kendi tabiatına özgü bir nefse sahip olan tüm doğal cisimler İlk Sebeb'e (Evvelü'l-Esbâb, First Cause) ve bütün şeylerin en faziletlisine ya

da tabiatı mükemmel olana arzu duyarlar. Kendiliğinden var olan bütün cisimler, kendilerine özgü tabiatlarına göre eylemde bulunurlar. Aynı zamanda onlar İlk Sebep tarafından oluşturulan ilahi cisimleri taklit etmek için de arzu duyarlar. Onların her biri kendi doğalarına uygun mükemmellikleri çerçevesinde ve güçleri ölçüsünde bunları başarırlar. Bu nedenle doğal cisimlerin tamamından daha öncelikli olan bu doğal cisim (ilahi cisim) İlk Neden'e (el-'İlletü'l-Ûlâ) benzemek için doğal bir arzuya sahiptir.

Kendi doğasına uygun var olan doğal cisimlerin eyleminin amacı dairesel olarak hareket etmektir. Dairesel hareket cismin gücü ölçüsünde ezeli olarak hareket eder. Bu dairesel hareket, cisimsiz olan ve hareket etmeyen cevheri izler. Onun kendine özgü hareketinin devamlılığı ise hareket etmeyen İlk Neden'in ezelliliğine benzer.

Dairesel cismin arzu duyduğu hareket ettirici, aslında iyilik ve fazilet bakımından en yüce olan şey olmalıdır. Bu özelliklere sahip bir hareket ettiricinin bütün canlılardan ve ilahi cisimlerden daha yüce ve daha şerefli olması gerekir. Bu hareket ettiricinin doğasında kendine özgü bir kemal mevcuttur. Bu kemal, hareket ettirici şeylerden her birinin sebebidir, bundan dolayı o yücelik ve şerefe daha layıktır.

İlahi cismin hareketinin nedeni cömertlik bakımından yüce olana duyduğu arzu olmalıdır: O, ona yönelir ve onu takip eder. Arzu duyulan şeyin durumu böyle olduğundan, hareket ettiricinin var olan şeylerin tamamından daha faziletli olması gerekir. Zira onun cisim olması mümkün değildir.

O halde hareket ettirici tarafından hareket ettilen ilahi cismin bütün cisimlerden daha faziletli olması gerekir. Zira ilahi cisim basit bir cisimdir, edilgin değildir ve hareketi kendi zatındandır. Dolayısıyla onun için çeşitli hareketlerden yalnızca sürekli ve ezeli olan hareket mümkündür. Daha önce bir çok yerde açıkladığımız gibi, hareketlerden bu özelliğe sahip olan da sadece dairesel harekettir.

İlahi cisim bir cisimse, açıkçası o doğal bir cisimdir. Çünkü doğal cisimler doğal olmayanlardan daha öncelikli ve daha faziletlidir. Eğer o, doğal bir cisimse aynı zamanda hareket edendir. Eğer hareket ediyorsa onun

zatında hareketin sebebi mevcut demektir. Çünkü tabii olan hareketlerin tamamı ancak bir şeye olan arzudan kaynaklanır.

Eğer birisi bu neden bir cisimdir derse, ilahi cisimlerdeki bu durum sonsuza dek gider. Halbuki ilahi cismin arzu duyduğu şeyin cisim olmayan ve hareket etmeyen bir cevher olması gerekir. Ancak bu nedenle o, başka bir şeye muhtaç değildir. Çünkü doğal olarak hareket eden her şey bir şeye doğru arzuyla hareket eder.

Hareket ettiren ve hareket eden hareket etmesi ve hareket ettirmesi nedeniyle mürekkep olduğundan, İlk hareket ettiricinin hareket etmediğinin bilinmesi gerekir. Ayrıca mürekeplerden oluşmuş basit bir şey belli bir durumda olduğunda, diğerinin de aynı durumda olması gerekir. “İki şeyden birisi diğerinden ayrıldığı zaman” sözümle, ikincisinin de aynı şekilde ondan ayrıldığını kastettim. Eğer biri diğerinden ayrılabiliriyorsa bu yalnızca sözde değildir, aynı zamanda biri diğeri olmaksızın var olma kapasitesine sahip olması demektir. Diğeri için de aynı koşul geçerlidir.

Hareket eden şey hareket ettiriciden sadece sözde ayrılmaz, aynı zamanda “zat” olarak da bir çok bakımdan ayrılır. Bazı cisimler başka cisimler tarafından hareket ettirilmeyen şey tarafından hareket ettirilir. Bu çerçevede hareket etmeksizin bir şeyin diğerini hareket ettireceğine ilişkin ilk prensiplerin ortaya konulması gerekir.

Eğer biri, “her hareket ettiren ancak hareket ettiği zaman hareket ettirebilir, bu yüzden ilk hareket ettiricinin de hareket etmesi gerekir,” diye itiraz ederse, biz de “bir şeyi hareket ettirenin kendisi dışındaki bir şey tarafından hareket ettirilmesi uygun değildir” diye cevap veririz.

İlkin hareket ettirdiği vehimle (intuitively) bilinir. Eğer ilk hariçten bir şey tarafından hareket ettiriliyorsa, o halde o, (ilk) hareket ettirici olamaz. Buna göre ilkin kendi kendini hareket ettirmesi, hareketinin zafî olması ve aynı zamanda nefsi tarafından hareket ediyor olması gerekir.

Bizim burada ilkin hareketinin zati olduğunu ve kendisini hareket ettirmesinin nasıl mümkün olduğunu araştırmamız gerekir. Bu konu hakkında bilmek istediğimiz şey aşağıda açık bir şekilde sıralanmıştır: Bir şeyin hareketinin zati olduğunu söyleyen kimse zorunlu olarak şöyle demiş olur: Ya şeyin tamamı (küllü), tamamı tarafından hareket ettirilir ki o zaman

tamamı hareketli olan tamamı tarafından hareket ettirilmiş olur. Bu nedenle hareket eden cisim, bizzat kendisi hareket ettiren olur.

Ya da onun tamamı herhangi bir parçası (cüzü) tarafından hareket ettirilir derse, o zaman hareket ettiren kısım hareket edenin tamamına dahil olur. Veya tamamı hareket ettiren ve bir kısmı hareket eden olur, derse veya tamamının parçaları birbirini hareket ettirdiği zaman aynı zamanda kendileri tarafından hareket eden kısımlar tarafından hareket eder derse, veya bütünüün bir kısmı hareket ettiren ve diğer kısmı hareket eden olur derse, muhakak ki (anlatılan) bu bölüm hareketin zati olduğunu söylenen şeye aittir. Çünkü onun zatında hareket ettiren bir şey ve hareket eden bir şey mevcuttur.

Eğer kendiliğinden hareket eden şeylerin özelliklerinin toplamı bu kadar ise ilk özellik, -tamamı tarafından hareket eden her şey hareket ettirir ve aynı zamanda hareket eder-, imkansızdır. Çünkü hareket ettiricinin sağladığı hareket bizzat kendisinin hareket etmesidir, bu da imkansızdır. Herhangi bir hareketi, hareket ettiren şeyin aynı anda bizzat hareket ettirdiği hareketle kendisinin hareket etmesi nasıl mümkün olabilir!

Diğer taraftan bir şeyin herhangi bir şeyi taşıması ve aynı zamanda taşınan şeyle birlikte kendisinin de taşınması nasıl mümkün olabilir! Belli bir durumda sıhhati sağlayan kimsenin, sıhhati sağladığı müddetçe aynı zamanda sağladığı sıhhatle sıhhatlenmesi nasıl mümkün olabilir! Bunlar ancak araz yoluyla anlaşılabilir. Büyüyen şey, hariçten gelen bir büyütücü olmaksızın büyümesi esnasında aynı anda nasıl büyümeye neden olabilir!

Öğretmenin öğrencisine öğrettiği şeylerin aynısını öğrenciden öğrenmesi ve bunun üzerine öğrenci ile öğretmenin sayıca bir olması nasıl mümkün olabilir! Hareket ettiren ile hareket eden, büyüyen ile büyüten (arasındaki ilişkide): Hareket ettiren ancak bilfiil mevcut olduğu zaman hareket ettirir. Hareket eden şey ise ancak bilkuvve mevcut olduğu ve hareket vasıtasıyla bilkuvveden bilfiile geçtiği zaman hareket eder. Çünkü bir şeyin aynı anda hem bilkuvve hem de bilfiil olması arazdır.

Hareket ettirici, hareket ettirmesi yönüyle hareketi başlatmadan önce bilfiil mevcuttur. Aynı zamanda hareket eden olarak da mevcuttur. Öyle ki insan öğretici olması yoluyla öğrenir, öğrenci olmasından dolayı değil. Bir şey ısındığı zaman, ısıtması ve hareket ettirmesi yönüyle ısınır ve hareket

eder, yoksa ısınması ve hareket etmesinden dolayı değil. Böyle olması mümkün olmadığı gibi aynı şekilde bir şeyin tamamının zikrettiğimiz şekilde tamamının hareket ettiricisi olması da mümkün değildir.

Aynı şekilde hareketi zatî olan şey konusunda tümü kısımlarından herhangi bir kısımdan dolayı hareket eder diyen kimseye de böyle söylemek gerekir. Tamamını hareket ettiren kısım aynı şekilde hareket eden bütünde var olduğundan dolayı kendisini de hareket ettirir. Bu yönüyle sayıca tek bir şey olur: aynı olan tek bir hareketle hem hareket ettirir hem de hareket eder.

Aynı şekilde eğer biri bir şeyin hareketinin zati olduğunu, kısım tamamı tarafından hareket ettirilir, hareket eden bu kısım kendisi tarafından da hareket ettirilir, derse hareket eden kısmın hareket ederken aynı şekilde hareket eden bütünde mevcut olduğunu söylemek gerekir.

Eğer biri bütünün kısımlarının çift taraflı hareketli (hareket eden-hareket ettiren) ve aynı hareketle birbirini hareket ettirdiğini söylerse, bu görüşe göre kendisini hareket ettiren bütünün kısımlarının herhangi bir vasıtayla hareket ettiren şeyle vasitasız olarak hareket ettiren şey arasında çok büyük fark yok demek gerekir. O (vasitasız olarak hareket ettiren şey) hareket ettirdiği zaman kendisini de hareket ettirmiş olur; çift taraflı hareketli olan kısımlardan biri hareket ederken diğer kısmı da hareket ettirir. Bu yüzden kısımlardan her biri herhangi bir vasıtayla kendisini hareket ettirmiş olur.

Hareketi zati olan şey yalnızca bu hal üzere var olduğu zaman, onun kısımlarından yalnızca birinin hareket etmeyen hareket ettirici olması, diğer kısmının da evvelki hareket ettirici kısımdan dolayı hareket etmesi gerekir.

Hareketi zatî olan şeylerden biri olan ilk hareket ettiricinin hareket etmemesi gerekir. Eğer hareket eden her şey anlatılan yollardan biriyle hareket ediyorsa, hayvanların hareketi zati olan şeylere ait görünür, fakat eğer onlar bir şeye arzu duydukları için ya da korktukları için hareket ediyorsa, onlardaki hareket prensibi dışsal olur. Eğer ilk kasta doğru olan hareketin sebepleri bizzat onların nefislerinde mevcut değilse zorunlu olarak onlardan hiçbirinin hareketi zati değildir, demektir.

İlahi cismin hareket ettiricisi anlatılan şekilde ise, zorunlu olarak ezeli olması gerekir. Çünkü İlahi cismin hareket ettiricisi bütün varlıklardan

daha faziletlidir. Ezeli, ezeli olmayandan daha üstündür. Var olmayan bir şeyi faziletle nitelendirmek mümkün değildir.

(Sonuç itibariyle) sürekli hareketin hakikatle ilgili ve ayrıca düzenli olduğunun doğrulanması sebebiyle ilahi cismin ezeli olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü daha önceki bölümlerde de görüldüğü üzere ilahi cismin hareketi bu şekildedir ki, o da hakikat olan bir şeydir.

Fakat bu tarz hareket tarafından hareket eden şey konumundaki hareket eden nesne gibi, eğer hareket ettirici sayıca bir olmazsa, bu durumda hareket de bir olmaz. Bunun sebebi eğer hareket eden şey sayı bakımından bir olmadığı zaman hareket de bir olarak kalmaz ve sürekli olmaz. Bilakis hareket eden şeylerin farklılığından dolayı hareket eden çeşitli ve fasıllı olur.

Hareket ettirici bir değil de çok olduğu zaman da aynı sonuç geçerlidir. Çünkü eğer hareket eden bir olur ve hareket ettirici bir olmazsa, o zaman bu durumundaki hareket de bir ve sürekli olmaz. Aksine çok ve çeşitli olur. Çünkü hareket eden şeylerin farklılığından dolayı türdeşlik ve süreklilik çeşitlilik kazanır.

İlahi cismin hareket ettiricisi sayıca birdir ve ancak ezeli bir hareketle hareket ettirir (Zira sayıca birdir). O zaman onun aynı şekilde zorunlu olarak ezeli olması gerekir. Bunun sebebi ezeli harekete hareket veren hareket ettirici mevcut olmazsa, eğer ezeli hareketle hareket eden şey hareket ettirici olmadığı halde hareket ederse, o zaman hareketin hariçten geldiğinin bilinmesi gerekir. Eğer hareket ettirici var olmazsa, ilahi cismin hareketi bir ve sürekli olmaz. Bu durumda ilk hareket ettiricinin bozuluşundan sonra diğer hareket ettiriciden kaynaklanan hareket kendisinden öncekiyle bağlantılı olamaz.

Bu hal üzere olan hareketi hareket ettirenin ezeli olmasından açıkça anlaşıldığı gibi, zorunlu olarak maşukun aşık olan tüm şeylerden öncelikli olması gerekir. Bütün şeylerden öncelikli olan bu hareket ilahi cismin dairesel hareketidir ve aynı zamanda bu hareketin ilk hareket ettirici tarafından sağlanan hareketlerin de ilki olması gerekir.

Bu nedenle ilahi cismin, tabii olarak hareket eden ve oluş halinde olan diğer şeylerin hareket ettiricisi olması gerekir. Çünkü ilahi cisim ve

onun dairesel hareketi, varlıkların oluşumunun ve kendilerine özgü tabii olarak hareketli oluşlarının ilk sebebidir (es-Sebebü'l-Evvel).

İlk hareket ettirici bu şeylere ait ezeli hareketin ilkesi ve nedenidir. Bununla ilk hareket ettiricinin ezeliğini kastediyorum ki, ilk hareket eden bütün alemin ezeliğinin nedenidir.

İlk hareket ettirici kesinlikle hiçbir şekilde hareket etmez. Bunun sebebi manevi (gayri cismî), soyut, eşsiz ve bütün yönleriyle maddeden (heyula) uzak olan bir suret olmasıdır. Aynı zamanda ilk hareket ettirici hiçbir şekilde ve araz yoluyla hareket etmez.

Türler, yetiler, etkinlikler ve edilginlikler gibi cisim olmayan şeyler başka bir şeyin hareketi esnasında araz yoluyla hareket ederler. Çünkü onlar zorunlu olarak kendilerinde varolan şeylerin hareketiyle hareket etmektedirler. İlk hareket ettirici ise hiç bir şekilde hareket etmez, o kendisine doğru hareket eden şeyin tek ve basit hareketinin nedenidir. İlk hareket ettiriciye bu basitlikle benzeyen bir şeyin de bir ve basit olması gerekir.

İlk hareket ettirici tarafından hareket ettirilen ilk hareket edene gelince o, zâti hareketiyle kendisini takip eden her şeyi hareket ettirir. Çünkü ilahi cisim kendisi tarafından hareket ettirilen şeylerin hareketinin nedenidir. Ayrıca o, zatına ait diğer bir dairesel hareketle hareket eden şeylerin de hareketinin nedenidir. Zatına ait diğer bir dairesel hareketle hareket eden şeyler, hareketlerin ilki olan sabit yıldızlar küresini takip eden ezeli ve ilahi cisimlerin çoğuna ait olan hareketlerle hareket ederler.

Onların oluş halindeki maddi cisimlerle değişik ilişkileri mümkün olduğu kadarıyla onlardaki dönüşümün ve değişimin nedenidir. Bu şeyler düzenliliği ve bir şeyin başka bir şeye dönüşümünün ezeliğini paylaşırlar.

Ayrıca asla alemin bozulacağından korkulmaması gerekir. Çünkü alem değişmezlik ve sürekliliğini bu ilkelerden almaktadır. Alemin değişmezlik ve sürekliliği ilahi cismin bozulmazlığından ve onun sürekli dairesel hareketinden kaynaklanır ve onunla ilişkilidir. Oluş halindeki maddi cisimlerin türlerindeki ezelik kendi türünün sürekliliğine uygun şekilde dairesel hareketinin yolunu takip eder.

Bir yörüngede hareket eden cismin merkezinde bir şey olmalı ki o, onun çevresinde hareket edebilsin. Çünkü belli bir mekanda hareket eden her şey sakin bir şeye muhtaçtır; hareket eden şeyin hareketi ya sakin şeyden ya da çevresinden kaynaklanır. Bu durumda olan şeylerden biri de yeryüzüdür. Yeryüzü merkezde sakin ve sabit bir cisimdir.

Ezelilik sayıca mümkün değildir, tür bakımından mümkündür. Türdeki ezelilik ise yeryüzünün etrafında belli bir yörüngede hareket eden şeylerin aracılığı vasıtasıyla ve zıtlıkların tamamından yoksun cisimlerin tabiatına benzeyen bir cisim tarafından korunur. Çünkü bütün zıtlıklardan uzak olan cisimlerdeki ezelilik bu türdendir. Fakat diğer cisimlerin her birinde zıtlık sebebiyle yeryüzünün dönüşümü ve ezeliliğinin de bu şekilde zorunlu olarak baki olması gerekir.

Eğer oluşmakta olan her şey, bir şey haline geldiği zaman devamlı ise, ondan meydana gelen şeylerin de aynı şekilde zorunlu olarak devamlı olması gerekir. Eğer bu şeyler devamlı ve aynı düzeni korumakta ise diğer şeylerin her birinin devamlılığını takip etmesi gerekir. Aynı şekilde bir şeyin diğerine dönüşümü de bir tertip ve düzen üzere meydana gelir. Eğer ilahi canlı cisim (el-cismül hayavaniyyü'l ilahiyyü) işleri bu şekilde yönetir ve düzenlerse, yukarıda tasvir edildiği üzere bunu kendi kalıcı hareketi ile yapar.

Eğer ilahi cismi hareket ettiren bu hal üzere ise, cevher olması gerekir. Çünkü cevherden önce gelen bir şeyin cevher olmaması mümkün değildir: İlahi cismi hareket ettiren bütün varlıklardan önceliklidir: ya oluşan ve bozulan şeylerden zaman açısından öncedir. Ya da ilahi cisimlere zaman açısından değil de düşünce (derece) açısından öncedir. İlahi cisim aynı zamanda varolan şeylerin konumundadır. Burada konumla neden ve sonucu kastediyorum.

Ayrıca ilahi cisim basit bir cevherdir. Şöyle ki basit olan şey bütün yönlerden mürekkep olan şeyden daha öncedir (kadimdir). Ele aldığımız cevherin durumu da budur.

Açıkça anlaşılmaktadır ki cevher, cisim olmayan ve hareket etmeyen şeydir. Kuvveden soyutlanmış fiil olduğundan da ezelidir. Buna göre eğer cevherler bütün varlıklardan önce olur ve varolan tüm varlıklar da

bozulursa, o zaman hareketin oluşması ve bozulması gerekir. Bu da imkansızdır. Çünkü hareket zorunlu olarak ezeldir.